

Unitárius lelkész az új világ küszöbén.*

SIMÉN DÁNIEL.

teol. tanár.

Az egyik kiváló magyar író mondja, hogy minden embernek két hazája van: *a földi, ahol él s a kor, amellyel a lelke érintkezik.* A kettő együttesen adja a teljes otthon valóságát. Bármelyik nélkül azonban gyökértelessé válik az ember és nehéz eldönteni, hogy melyiknek hiánya okozza a nagyobb árvaságot. Az unitárius lelkész a szó teljes, igaz értelmében itt-hon érzi magát e földi környezetben és e korban. Ez a boldog otthonosság, amit a címfejezetünk sajátosan fejez ki, úgy érezzük, hogy megkíván néhány előljáró, magyarázó szót. Mit jelent hát a cím: „Unitárius lelkész az új világ küszöbén?”

*) Tárgyam kidolgozásánál csak általános, elvi síkon mozogtam, csak a nagy eligazodások megvilágítását tartottam feladatombnak. A gyakorlati megoldások lehetősége csak a helyzet tisztasága után következhetik. Dolgozatom második felébe a konferencián elhangzott észrevételek jó tanulságait is beleszöttem.

Unitárius lelkészen nemcsak a sokszínű és sok ágazatú élethivatás megtestesítőjét értem, aki a tételes törvényeink szerint „Isten igéjét hirdeti s a gyülekezetet szolgálja”, hanem az unitárius gondolat élő hordozóját, az intézmény, tehát az egyház élő szellemét és lelkét. Azt az evangéliumi magyar embert, kiből, ha egy titokzatos varázsvesszővel szíven érintem, kibomlik az eklézsia a maga nemes hagyományával, örök értékével és jövőt formáló erejével. A katolikusoknál az intézmény a maga csillogó gazdagságával, gigantikus méreteivel és hatalmával teljesen úrrá lett a lét felett, ítél eleveneket és holtakat, ugyanakkor könnyít az egyéni felelősségtudaton. Az abszolút mérték, a csalhatatlan tekintély, ha néha nyomaszt, de a nagy többség számára feloldozó lélektani és erkölcsi jelentőséggel bír. Figyeljük csak meg a katolikus papi rendből kitért egyéneket, a szerintük aposztata papokat, akik nemcsak hitelvi szempontból, de erkölcsileg sem tudtak eligazodni az új élet keskeny és rögös útján s kénytelenek voltak vagy visszavezekelni az egyházhoz, vagy tönkremennek, mint az árnyékból kikerült növény a napvilágon, és napsütésen, és akkor megértjük, az egyház csalhatatlan tekintélyének igazi lényegét. A református egyház sok lázas keresés után úgy látszik, hogy megtalálta az Igében mindazt, amit a katolikus egyház az intézményben. A kettő között csak az elnevezésben van különbség, a lényegben azonban kevés. Az unitárius egyház a maga sajátos vallásos életszemléletével az intézmény helyett az élő lelket tekinti a valláserkölcsei világrend megtestesítőjének, ezt csodálja

vagy erre szabja ki a legsúlyosabb erkölcsi felelősséget. Nem a holt kövek, s nem az írás, hanem az élő lelkek szentelnek egy templomot templommá, egy egyházat egyházzá. S az unitárius egyház őszintén meg van győződve a felől, hogy álláspontja helyesebb, mert jézusibb, mint a másik kettőé. Jézus sem próbált intézményeket létesíteni, de gondja volt rá, hogy amerre eljárt, a lelkeken felépüljenek a legszébb templomok s kigyulladjanak a legtisztább ol-tártüzek, melyek világánál az ember rátalálhatott az istenes élet útjára. Tanítványokat választott, akikben a kereszténység hatalmas fája csírába pattant s majd fejlődni kezdett. Minden félreértést elkerülendő, leszögezni kívánjuk, hogy fejtegetéseink korántsem irányulnak az intézmények ellen, csupán azokat keret-jelentőségükre szállítjuk le. Amikor tehát unitárius egyházzal beszélünk: *a hívekben megtestesült élő egyházat, a lelkészek életéből kibomló eklézsiákat értjük.* Minden lelkész az egyház egy rész-egésze, egy darab élő egyház s amilyen a lelkészi kar olyan az egyház és nem megfordítva. Ez fényesen igazolódott az elmúlt huszonkét év rabsága alatt. Nemzeti és valláserkölcsi szempontból, elenyészően csekély kivétellel, minden eklézsia annyit ért, amennyit a lelkésze képviselt s végnélküli harcainkban annyi hitet és lendületet kölcsönzött a közösségnek, amennyit a lelkésze át és beléje ömlesztett. Egyház és lelkészi kar egy találó hasonlattal úgy viszonylik egymáshoz, mint fa a nedvkeringéshez. A fa gyökerével az örök humuszba kapaszkodik, törzse az ég felé emeli koronáját, melyen lomb hajt, virág és gyümölcs terem,

de mindezt a nagy közvetítő, az életadó, évgyűrűket izmosító, lomb, virág és gyümölcs szint varázsló nedvkeringés adja és végzi. Valaki megjegyyezheti, hogy a viszony ilyenentén megfogalmazása túlzottan romantikus, hézagos, vagy elfogultan egyoldalú, mert nem veszi tekintetbe a világi elem jelentőségét, holott 80.000 unitáriusból legfeljebb 130 lelkészből lehet szó. Őszintén szólva és ezzel a bizonyos vonatkozásaiban idejétmúlt s napjainkban mesterségesen táplált felfogással egyszersmindenkorra le szeretnék számolni. A világi és egyházi megkülönböztetés valóban nem természetes, amióta a protestáns egyházak a világi papság elvére helyezkedtek. A szó mélyebb jelentőségében csak az nem egyházi, aki kívül áll az egyházon. *Nálunk legfenebb csak lelkész és nem-lelkész jellegű egyháztagokról eshetik szó.* És ha ezzel az alig észrevehető, lelehetnyi megkülönböztetéssel is csak a lelkészekről beszélünk annak a fenti megfontolások az okai. Nem gondolunk mi holmi papi uralom bevezetésére, a történelem folyamán felbukkanó spanyolhoni vagy genfi mintájú teokráciák nem a mi életeszményünk szerint születtek, annál is inkább nem, mert hiszen az inkvizíció vagy a kálvini türelmetlenség éppen a szabad gondolkozók legjobbait küldötte máglyára, de gondolunk a *lelkészi tekintély csorbítatlan megóvására, a lelkészi élethivatás tiszteltesebb méltánylására és a lelkészi kötelességtudás hatványozottabb fokozására.* Ezért, bevalljuk, hogy van némi tendencia a címfejezetben, amikor unitárius lelkészből s nem unitárius egyházból vagy unitáriuzmusról szólunk az új világ küszöbén. Közis-

mert felfogás, hogy a történelmet isteni irányítás mellett emberek csinálják. Ezek szerint az örök unitárius gondolat a lelkészekben mintázódik ki. Ők nemcsak pusztá hordozói, hanem megtestesítői annak velük, bennük és általuk áll, győz vagy bukik az unitárius gondolat.

Címfejezetünknek van még egy másik érdekessége s ez az „új világ küszöbének” a gondolata. Feltehetjük a kérdést, hogy merő divatból vagy őszinte meggyőződésből beszélünk-e az új világról? Vagy talán egy vágyálom az egész, mert az újban benne sejlik a *jobb* lehetősége? Mi, unitáriusok, a folytonos megújulásban vallásos meggyőződéssel hiszünk, mert ez az örök reformáció gondolatának logikus következménye s mert ez a dolgok rendjének isteni törvényszerűsége. A mi iratlan hitvallásunk súlypontja a fejlődés gondolata köré csoportosul. *Számunkra a fejlődés nem egy jövőbe rajzolt eszmény, nem kedvünk szerint választható emberi feladat, hanem természeti, vagy vallásos színezettel, isteni törvény. S a fejlődés mindig újat hoz elő. Az új világ tehát holt bizonyossággal közeleg s az unitárius lelkész a küszöbön áll, ami újra nem esetlegesség vagy vak véletlen munkája, hanem vallásunk szelleméből adódó hivatás-tudat. A kelesztő kovász-sors maradéktalan megélése. Az unitárius lelkész kemény, zord időkben nem vár és nem könyörög csodákért, mint a magábaroskadt Jónás próféta a ricinusfa alatt s Lót aszszonyként sem mered a multba, hogy kőbálvánnyá változzék, hanem a küszöbig, a kibontakozás lehetőségéig küzdi előre magát, mint sirály a viharban.*

A „küszöb” szót szintén jelképesen használjuk s inkább „fordulót”, korfordulót jelent. Hitlevi szempontból olyan nagy a jelentősége, hogy egy néhány szóban szükséges reávilágítanunk. Századunknak egyik legnépszerűbb kifejezése, amit napjainkra vonatkoztatva használunk az, hogy „válságban élünk”. Összeráncolt homlokkal és borongós tekintettel beszélünk gazdasági, hitéleti, szellemi és erkölcsi válságról, amelyben korunk szárazra dobott halként vergődik s nem vesszük észre, mi unitáriusok sem, hogy itt egy, a hitvliágunkkal homlokegyenest ütköző felfogással állunk szemben. A válság szót az orvostudományból vette át a nyelvhasználat. Ott egy olyan biológiai jelenségre alkalmazták, amely azt jelezte, hogy az élet hordozójának sorsa kétségessé vált. A válság vége lehet a rendes életmederbe való visszazökkenés, de lehet a halál is. Ezt az átvitt értelmű szót, különösen az ortodox protestáns teológia, kitörő örömmel üdvözölte s új teológiai irányzatának sarkkövévé tette. Barth óta a „válság-teológia” az ortodox protestantizmus falat-kenyere. A válság jelentősége természetesen a megváltás dogmájában bontakozik ki. Nem célunk ezt részletesen tárgyalni, hiszen egymagában egy külön kiadós tanulmányt igényel, de szükséges legalább nagyobb vonásokban rámutatni arra a szembeötlő különbségre, amely a megváltás és a fejlődés gondolatát jellemzi, mert csak így juthatunk el a „küszöb” vagy korforduló helyesebb megértéséhez. Az ortodox teológia szerint az Isten tökéletes világából, vagyis a paradicsomi boldogságból kihullott ember, Ádám óta szakadatlan vál-

ságban vergődik s a nagykegyelmű Isten csak a megváltás könyörületében szabadítja meg a nyomorult embert ebből a kínos gyötrődésből s kétszeres megítélés után emeli őt vissza magához. A válság tehát egy pesszimista életszemlélet vagy tragikus életérzés természetes velejárója. Ennek ösztönösen ellentmond a fejlődésben hívő lélek. Ám legyen igaz, hogy Ádám óta válságban él az ember, ez azonban azért történik így, mert Ádám, az ember, áldassék a Gondviselés érette, evett a tudásnak fájáról, vagyis elindult az emberi életszint fejlődésének, hosszú, rögös, véres útján, hogy a mába érkezzék. A fejlődés törvényszerűsége az, hogy szétbont és összetesz, integrál és diszintegrál. A szétbontás kisebb-nagyobb zavarokkal, szenvedésekkel és halállal jár, de ez nem annyira válság, mint átmenet, forduló, amely hasonlatos annak a régi háznak a lebontásához, amelynek helyén korszerű, új ház épül. Az új világ épülete készülőben s az unitárius lelkész a küszöbén áll. Megváltását, mint legsajátosabb életfeladatot, maga kell, hogy elvégezze, minden tettéért vállalván az Isten és emberek előtti erkölcsi felelősséget, s betöltvén a nagy parancsolatot: Légy tökéletes, miként a te mennyei Atyád tökéletes!

A küszöbről a kilincsretett kéz jut eszembe s erről egy kép, amely kitörülhetetlenül a lelkembe véssődött. Sir Arthur Eddington, a világhírű angol matematikus és csillagász s egyben mélyen vallásos lélek, egyik brilliáns dolgozatában szinte izgalmatkelően írja le azt a lelki állapotot, amely a szobába lépő tudós és egy egyszerű ember lelkében végbe-

megy. A közönséges szemlélő nem is sejti, hogy mi minden történik ebben a két emberben, míg ezt a megszokott, automatikus műveletet végrehajtja. S milyen két különböző világ bontakozik ki a két látzólagosan azonos cselekményben. Az egyszerű ember minden külső zavar nélkül belép, mert testének izmát, arcának idegszárait s nyugodt bölcsességét egy erő uralja: *a feltétlen hit* ... A fizikus már egy nagyon bonyolult kérdéssel áll szemben. Ő tudja, hogy bármily mozdulatot tesz az atmoszféra nyomásával találkozik, mely fontnyi súllyal nehezedik minden négyzetcentiméternyi felületre. Rá kell helyezkednie a küszöb deszkájára is, mely másodpercenként 20 mérföldet rohan a nap körül s mi lesz ha egy villanásnyi idővel előbb vagy később mozdul, amikor a küszöb már mérföldekkel távolodott el tőle. Közben eszébe jut, hogy ő egy függő bolygón áll, fejjel kifelé a térnek, melyben ma még ismeretlen sebességgel száguld az éterhullámok folyama. A küszöb viszont atomok miriádjaiból áll s amint szemléli, nem egy szolid tárgyat, hanem kirajzó méhcsomóhoz hasonló képet lát a lábai előtt. Ha véletlenül elcsúszik s az ütdés által valamely boszorkánytáncot járó atom lekötött energiája felszabadul, ő ajtóstul, házastul és mindenestül a levegőbe röpül ... A tudós végül is bonyolult problémájának a megoldásához ér, mert ismeri az alapvető természeti törvényeket, jól tudja, hogy nincsenek ilyen excentrikus véletlenek, tehát nyugodtan a szobába lép.

Unitárius lelkész az új világ küszöbén a tudós röntgen-szemével kell, hogy vizsgálja élethivatásának

fundamentális kérdéseit, de az egyszerű ember mély hitével kell, hogy azokat megoldja, akár csak a gyermeke, kinek Jézus odaígérte az Isten országát. Ez a két vonás, vagy két arculat adja meg az ő élethivatásának, különösképen hitvilágának sajátos színét és ízét. Ha nem lehet enciklopédikus tudós, mert ez a lehetőség csak keveseknek adatik meg, legalább sajátítsa el a tudományos szemlélet legszükségesebb alapelemeit: a *felszínmentes nagyvonalúságot*, a *szűk látókörből kilépő, szervesen átfogó képességet* s a *fejlődésben, mint isteni törvénybe vetett hitet*. Mi unitáriusok, sohasem féltünk a tághorizontú kitekin-téstől s az összehasonlítástól, amikor értékeink má-sokéval serpenyőbe kerültek és nem féltünk a több világosságtól sem, hiszen a tisztánlátás Istent még gazdagabbnak tüntette fel s bennünk mélyebb és mé-lyebb hitforrásokat fakasztott. S maga az a tény, hogy vallásunkat helyesebben a vallást, mint az em-beri kultúra legjelentősebb tényezőjét a tudós szem-üvegén keresztül vizsgálhatjuk a legprimitívebb élet-megnyilvánulásától a legbonyolultabbig, a *fetisziz-mustól a numinozum*, a szentséges fogalmáig, nem-hogy eljelentéktelenítette vagy profanizálta volna bennünk a meghajló tiszteletet, de erősítette, mint a művészen, ki az egyszerű képírástól Munkácsy Mi-hály Krisztus trilogiájáig kíséri a festészet hala-dását.

Ortodox teológus körökben mind uralkodóbbá válik az a felfogás, hogy a kijelentés nemcsak lezá-rult a Bibliával, de egyedül a Bibliára korlátozódott. Jó néhány hónappal ezelőtt olyasmit olvastam az

egyik ref. folyóiratban, hogy a természetben végbe-
 menő kijelentés nem keresztény, hanem pogány is-
 teni kijelentés, mert a keresztény Isten csak az Igé-
 ben szól a gyülekezetekhez. A természetből, a történe-
 lemből s még az erkölcsi világrétegből sem lehet is-
 tenbizonyítékokra hivatkozni, csupán a Bibliából.
 Mindehhez nem kívánok egyéb kommentárt fűzni,
 mint Tankó Béla ref. e. tanár: „Tudomány és vallás”
 című dolgozatának a következő passzusát. Ez úgy
 gondolom, hogy teljesen megfelel az unitárius állás-
 pontnak, de nemcsak megfelel, hanem megerősíti, sőt
 szükségessé teszi azt. „Én azért árulásnak érzem,
 írja Tankó, ha az, akinek a gondviselés azt a missziót
 adta, hogy az értelem megvilágító erejével szolgálja
 a lelki életet, a vallással szemben nem tudja, vagy
 nem meri ezt a feladatot végezni, úgy, ahogy a val-
 lás létparancsa s az értelemé egyformán követeli.
 Hányszor panaszkodnak a vallás őrállói, ez egyházi
 emberek, hogy hiába hívogatják a vallás közelébe a
 lelkeket, — vajjon sokszor nem azért hiába, csak-
 ugyan, mert nem a vallás- s a kereszténység- igazi
 természete szerint akarják végeztetni a vallás gya-
 korlását, — mert nem hívhatnak segítségül helyes
 tudományt? Ha igaza van Mellonének, hogy az em-
 bernek *elhihető hitvallásra van szüksége*: ki adja
 meg ezt az egyszerű és természetes magyarázatát a
 hitnek s vallásnak? Az értelem s rendszeres művele-
 te, a tudomány.” Eddig az idézet s mi már boldog
 elégtétellel szögezzük le, hogy vallásunk, amely nap-
 jainkban *a szív unitárizmusa felé hajlik*, ma is az
 elhihető vallások közé tartozik gondolkozó és mélyen-

érző emberek számára. Sőt, ma annál inkább ambicionálja az „elhihetőséget” mennél inkább terelik a vallást az irracionalitás, szorongatóan, szűk akolba kényszerített világa felé. Az „elhihetőség” lesz az az arany középút, amely nem a semleges, a se ide, se oda nem tartozás középútját, hanem a szív és ész szintetikus, kiegyensúlyozott arany középútját jelenti, amely felé azok is közeledhetnek, akiknek van vallásuk, de jelenleg nincs egyházuk, akik az egyházakon kívül a lényeg-kereszténységben, öntudatlanul bár, de nagy utat tettek meg az unitárius hitvallásig.

A tudományos életszemlélet sajátos szint kölcsönöz az unitárius lelkész élethivatásának az új világ küszöbén. Ma már egyedül az ő igája és gyönyörűsége a kultúr protestantizmus vállalása és megélése. Az ortodox felekezetek sietve szabadulatk ettől a gondolattól, mert ez öntudatlanul is közelhozta őket az unitárizmushoz. Volt idő, amikor csaknem belénk szakadtak. Ha valaki kételkedik állításunk valódiságában, ne sajnálja a fáradságot s hasonlítsa össze az első világháború előtti református és unitárius prédikáció irodalmát s meggyőződést szerezhet magának. Azóta részükről nagy visszakanyarodás történt s ma az unitárizmus távolabb áll az ortodox protestantizmustól, mint amaz a katolikus hitfelfogástól. Hogy ez a tény végeredményben melyik félnek jelent előnyt vagy hátrányt, azt most ne kutassuk. A mi útunk töretlenül előre vezet. Olyan kilátók felé, ahol nemcsak a szemhatár tágul, de az egész lényünk tisztább, frisebb levegőhöz, és alkalmasabb környezetbe jut.

Az új keret, a nemes hagyományok alapján, új teendőkkel lát el és új feladatok megoldására kötelez. Esetleg a régi hiányok pótlását írja elő. Mert mi tulajdonképen az új, ha nem a régi dolgoknak új szemszögből való vizsgálata, átértékelése és az észlelt hiányosságoknak sürgős és teljes kiegészítése. Új geszt, de a régi törzs helyén az ősi humuszból. Az unitárius lelkész számára főleg két síkon jelentkeznek a sürgős megoldásra váró feladatok; *a szellemi gyarapodás, közönségesen az ismeretszerzés és a lelki magatartás síkján.* A kettő egymásból folyik, egymást feltételezi és kölcsönösen ki is egészíti, mert a *tudás határozott magatartás nélkül igazolatlan, üres, sőt hamis, mint a hit jócselekedet nélkül, viszont a magatartás elszikkadt vagy vak vágányra jut szellemi gyarapodás nélkül.* A szellemi gyarapodás a lelkész elsődleges, belső ügye, amelynek kihatása inkább önmagára, s az egyház keretén belüli életre terjed ki, míg a lelki magatartás, mivel állásfoglalás, az egyházi élet keretein kívül, a felekezeti és nemzeti viszonyra vonatkozik.

Ha valaki komoly tárgyilagossággal méri fel a lelkészi karunkat, a puszta tény, hogy lelkész-testületünknek közel 10%-a rendelkezik teol. m. tanári képesítéssel, arról győzi meg, hogy az unitárius lelkész szellemi felkészültség dolgában nem áll a legutolsó helyen vagy legalább is él benne az őszinte vágy a szellemi gyarapodásra. Mégis hiányok mutatkoznak. Vannak hiányok, amelyek évtizedek óta kísértenek, de vannak egészen frissen jelentkezők is. Hogy melyeknek a pótlása fontosabb és égetőbb, arra egy-

két szóban ráfogunk mutatni. Abból a határtalan szellemi birodalomból, mely a lelkész enciklopédikus tudását igényli, három tárgykört emelünk ki, mint amely ránk nézve életfontosságú feladat az új világ küszöbén és pedig: *a prédikációink korszerűsítését, különösen a bibliai ismeretekkel kapcsolatban, egyháztörténelmünk célszerű megírását, amit a lelkészkar közreműködése nélkül el sem képzelünk s magyarságismeretünk tudatos és rendszeres beindítását és művelését.* Lássuk ezeket rendre.

A Bibliával kapcsolatban a koreszmék által felvetett ótestamentumi kérdést jelen esetben mellőzni kívánom és pedig két szempontból. Először is az erre vonatkozó nézetemet többekkel együtt leszögeztem az „Unitárius Egyház” múlt év decemberi számának hasábjain s ismétlésekbe nem akarok bocsátkozni s másodszor bizonyos „titoksértéssel” bejelenthetem, hogy ennek az egész kérdéskomplexumnak a tudományos és átfogó megoldása előkészítés alatt áll s épen az ótestamentumi tanszék szaktanára, dr. Kiss Elek által, aki több, mint két évtizedes működése alatt tudatosan munkált ilyen irányban s indította el az egymást követő teológus nemzedékeket. Maradunk tehát a kiinduló pontnál, amely a korszerű prédikálásunk és bibliai ismeretünk szoros összhangbahozására vonatkozik. Mert a kettő között jelenleg feltűnően mély szakadék van. Ha a jelenlegi prédikációirodalmunkat vagy szónokainkat öntudatosan olvasuk vagy megfigyeljük, kétségtelenül rájövünk arra, hogy a teológián szerzett bibliai ismereteket alig, vagy ritkán használják fel a maguk tudományos szí-

nezetében, hogy még ma is a bibliai szöveg szószerinti magyarázatának alapján állanak, holott a verbális inspirációt mi régen kiiktattuk a hitvallásunkból. Egészen különös, hogy az a lelkész, aki számos más vonatkozásban lépést tart az idővel, itt valamilyen képpen lemarad. Elismerjük, hogy sok nehézség áll fenn. A lelkész gyakran találja magát szembe a „nép-teológiával”, a nép hitével, melyet nem könnyű megtörni a maga csökönységében, azonkívül magyar nyelven nem állanak rendelkezésére a korszerű tudományos forrásművek, s beszéd témáját vagy egész prédikációját kénytelen néha ortodox könyvekből meríteni, de ha a Biblia áhitatkeltő, homiletikai alapanyagot szolgáló, vallás-erkölcsi értékeket nyújtó, hitelvi fogalmak tisztázását célzó rendeltetését vizsgáljuk, unitárius szempontból, nem lehet közömbös, hogy — egy képnek, mondásnak vagy gondolatnak milyen kortörténeti, lélektani, társadalmi stb. háttérrel festünk. Nem közömbös, hogy mi a lényeg és mi a sallang a felvett részben. Sürgető kérésünk tehát a Biblia fokozottabb tudományos buvárlása legalább is olyan mértékben, amilyen mértékben azt a hives lelke megbírja. Általában az a megfigyelésünk, hogy hivesek nemcsak kedvelik, de szomjuhoz-
zák a Biblia világát s az a lelkész, aki megvonja tőlük ezt a lelki táplálékot, valamint aki nem korszerűsíti a közölt anyagot, hanem a népre bizza a magyarázatot, a szekták terjeszkedésének melegágyát készíti elő.

A gyakorlati kivitelezés nem képezi dolgozatunk tárgyát, de hangsúlyozottan rá kell mutatnunk, most

már Isten tudja hányadszor, hogy égetően szükséges egy korszerű biblia-magyarázat, mely a Biblia eredeti nyelvének ismeretéből el-egészen a legújabb ásatásokig felölel minden tudományt, amely a szentkönyv teljesebb ismertetéhez vezetve, unitárius hitvilágunkhoz közelálló, azzal megegyező magyarázathoz segít.

A sokat áhított unitárius történelem megírását két szempontból tartom életbevágóan fontosnak: a *történelmi jóvátétel és a hitvédelem szempontjából*. Jóvátételt emlegetek, mert nincs a keresztény egyházban még felekezet, amelyen annyi szándékolt vagy tudattalan sérelem esett volna, mint rajtunk s a legtöbbször indokolatlanul. Ez nem a mult felhánytorgatását jelenti, hanem az értékünk szerinti megbecsülést és méltó helyünk biztosásának kivívását, akár felekezetközi, akár nemzeti viszonylatban. A hitvédelem pedig egyenes kötelességünk s ennek leghathatósabb fegyvere és egyben mentsvára a történelem. Nem a szokványos szólamokba-foglalt, amit szószékeinken unásig ismételtünk, hanem a vérrel és könnyel írott mult, ami ott hever legtöbb eklézsiánk porlepte levéltárában, vagy ott vibrál az egyházközség életében. A lelkész dolga, hogy mindez valósággá legyen, hogy ebből és számtalan másból kikerekedjék az unitárius történelem, amelyben magunk mutatkozunk be a világnak.

A magyarságismeret vagy önismeret némelyek megítélése szerint inkább nemzeti, mint egyházi feladat s inkább tisztavirágéletű, felkapott, divatos szólam, mint életbevágóan fontos kérdés. E felfogásban

rejlő vaskos tévedés annyira szembeötlő, hogy nem érdemes a cáfolatra. Tény, hogy az önismeret egy nagy nemzeti rádöbbenés több évszázados mulasztásunkra, amelyet nemcsak nemzeti, de vallási szempontból is helyre kell hoznunk. Ahhoz kétség nem fér, hogy a *magyar ember csak magyar módra tud vallásos lenni*, vagyis azoknak a képességeknek vagy lelki adottságoknak alapján, amelyek benne, mint magyarrátevő tényezők elsődlegesen élnek és amelyek az ő közösségi életét, erkölcsi vagy vallásos világnézetét lényegesen befolyásolják. A szilárdabb erkölcsiség és mélyebb vallásossághoz több és igazabb magyarságismeret szükséges. Csak akkor beszélhetünk majd egységes és átfogó nemzetnevelésről, ha félredobva az idegenből importált mintákat vagy a szobatudósaink által kitervelt elméleteket a magyar gyermek és magyar ifjú sajátos lelki világát alkotó tényezőket összegyűjtjük, feldolgozzuk s nevelésünket ezen az alapon indítjuk el. Ez áll a vallásra is. Az unitárius lelkész munkája tehát adva van: tudományos szempontok figyelembevételével kutatni azt a végtelen mezőt, ahol a magyarrátevő tényezők jelentkeznek. Fokozott mértékben vállalni ezt az úttörő munkát, mert a vallásunk „magyar vallás”, élete a magyar lélekből fakadt s csak ennek maradóktalan ismerete által termékenyül meg. Így lesz a nagy nemzeti feladat egyházi feladat is és így lesz az unitárius lelkész munkája tiszta alapja az új, magyar ezer évnek.

Ez a három vázlatosan ismertetett tárgykör három jelző-kő, amely közé az unitárius lelkész szellemi

tevékenységének munkamezeje esik. Az egész munkamező ezekkel természetesen nincsen felmérve. Ha valaki egy kimerítőbb kép iránt érdeklődik, olvassa el a dr. Vasady Béla debreceni ref. teol. tanár szerkesztésében megjelent „Mintalelkész” című munkát, amelyben 34 tanulmány nyújt izelítőt „az egyetlen-célú és sokoldalú lelkipásztori hivatásról”. A könyv emlékeztetőnek is kitűnő tanulmány.

Az igazi tudás az életbe kívánkozik, hogy igazolást nyerjen, merthiszen minden elméletnek csak annyi értéke van, amennyi gyakorlati jó származik belőle. Ez a nemesebb értelemben vett „hasznossági elv” vonatkozik az unitárius lelkész tudására és magatartására is. *Ma nemcsak arra vagyunk kíváncsiak, hogy valaki mit tud, mit mond, hanem hogy hol áll.* Milyen magatartást vesz fel a vallása nagy elvi kérdéseivel szemben. Ez a kérdés más felekezeteknél fel sem vetődhetik, mert ott a dolgok, ha egyszer lefektette, örökre le vannak zárva, érintetlenek, nálunk azonban a komoly szándékú szabad vizsgálódás megengedi, hogy ki-ki újra és ismételten meggyőződést szerezhessen magának. Az unitárius lelkész magatartásával kapcsolatban három nagy gondolat revízióját tartjuk szükségesnek, helyesebben ezek átértelmezésére és érvényesítésére hívjuk fel a közfigyelmet: *a szabadelvűség, a vallási tolerancia újraértelmezésére s a jelenlegi keresztes háborúból adódó lehetőségek kiaknázására*, valamint az ezekből adódó tanulságok levonására olyképpen, hogy belőlük az unitárius lelkészen át vallásunkra és nem-

zetünkre csak jó származzék. Eláruljuk, hogy ezek a kérdések egyenesen a vallásunk szívéhez vezetnek.

Tisztázzuk először a szabadelvűséget, merthiszen itt nem annyira revízióra, mint tisztánlátásra van szükségünk. Vannak emberek, akik jószándékú tájékoztatatlanságból vagy épen célzatosságból, a szavak felületés értelmén lovagolva, vallásos szabadelvűségünket, liberálizmusunkat a hanyatló liberális világgal hozzák kapcsolatba s ebből nem kis maliciával vonnak le jobb, vagy baloldali következtetéseket. Nem régen az egyik országgyűlési képviselő afia jutott ilyen keresztűzbe. A kérdés tehát in konkrétó jelentkezik s minket a tények tárgyilagos felmérése alapján nyílt állásfoglalásra kötelez, mielőtt megsza-
porodnának meduza-fejei. Rövid magyarázatunk értelmében induljunk ki abból a gondolatból, hogy más a politikai, társadalmi vagy gazdasági és más a vallási liberálizmus s mindezek mellett és felett más az unitarizmus. Történelmi multja, vallásos ideológiája és gyakorlati életprogramja elüt azokétól, sőt bizonyos tekintetben merő ellentétben áll velük. A *politikai és társadalmi liberálizmus* bölcsője az Egyesült Államok „Függetlenségi Nyilatkozatában”, majd a Rousseau-féle eszmékben és a francia forradalom emberi jogaiban: „a szabadság, egyenlőség, testvériség” gondolatában keresendő, mely az idők folyamán torz-változatként a plutokrata-kapitalista ideológiába torkolt bele. A *gazdasági liberálizmus atyja* Hugo Grotius, keresztapja és felnevelője Smith Ádám és iskolája, majd az angol utilitáriánusok, mígnem a szabad verseny, a *lassaize-faire* alapján a legkegyet-

lenebb kapitalista kizsákmányolásba s ebből a minden nyugati kultur értéket elsöpörni akaró bolsevizmusba csapott át. *A vallási liberálizmus* gyökerei a humanizmus koráig nyulnak vissza s törzse a felvilágosodás korában kezd megizmosodni, amikor is a szabad gondolkozás béklyói lazulnak s a reformációt követő idők lelki begyepesedéséből egyéni kezdeményezések vagy csoport mozgalmak indulnak el a tisztább keresztény igazságok és egymás keresésére a kereszténység kebelében. *Az unitárizmus* a tiszta, keveretlen jézusi eszmékből ered, nem a XVI-ik században keletkezik, amint mi magunk is helytelenül tanítjuk, hanem a Jézus tanításaiból. Sőt, nem az unitárizmus keletkezik a kereszténység kebelében, de az ú. n. történelmi kereszténység ülepedik rá az unitárius gondolatra, amikor Niceában törvénybeiktatja a Szentháromságot. A XVI-ik században fölébred, önmagára talál és diadalra jut a betemetett jézusi vagy evangéliumi kereszténység s az unitárius megfogalmazásban él tovább. Dávid Ferenc csak ilyen értelemben vallásalapító. *Inkább fölfedezője Jézusnak és az Evangélium tiszta szellemének, amit ő boldog izgalommal s martir lélekkel akar a világ tudomására hozni.* A mélyreható különbség a vallási liberálizmus és unitárizmus között tehát itt keresendő: *az eredetben, történelmi multban és küldetésben.* Míg a vallási liberálizmus felekezeti maradvány marad, mert tagjai legtöbbször bent maradnak valamelyik keresztény felekezetben s míg csak bizonyos korszak hatása alatt, tehát időlegesen virágzik, addig az unitárius történelmi egyház keretében éli meg a

maga örök hivatását. Hogy a vallási liberálizmus és unitárizmus között különbség áll fönt, azt a két tábor hitvallói sem tagadták, hiszen a világszövetségük címében is „szabadelvű keresztény” és „unitárius” megkülönböztetés szerepel.

Hogy a liberális koreszmék bizonyos szempontból befolyásolták az unitárizmust, az nem kétséges s hogy az unitárizmusnak haszna és kára is származott ebből, az sem vitatható. Haszna volt benne, mert lehetőséget nyújtott arra, hogy a többi keresztény felekezettel szembeni egyenjogúságát nagy mértékben kivívja, tehát külsőleg és belsőleg is megerősödhesék, de ugyanakkor kára is származott belőle, mert a szabadosság és langyos semlegesség sellő-szigetei felé is csalogatták. A liberális koreszmék befolyása azonban nemcsak az unitárizmusra, hanem a többi keresztény felekezetekre is vonatkozott. S ez természetes is, merthiszen a vallás, mint kultur-életfolyamat kölcsönhatásban áll az általános koreszmékkel. Említettük már, hogy a reformátusok a századforduló elején a szabadelvű eszmék hatására, csaknem belénk ütköztek, ami szerény hitünk szerint nem váltott a szégyenükre. — De az unitárizmusról lepattan minden időlegesség és salak, ami a kivénhedett eszmék és kulturkörök halálát okozza, sőt szívesen és elhivatásából kifolyólag kötelességszerűen vesz részt a halottak eltakarításában s az új világ bevezetésében. Az unitárizmus megmarad szabadelvűsége mellett, amelyet Tordán hirdetett ki a „vallásszabadság” klasszikus és tömör megfogalmazásában, amit lelkiismereti törvénné emelt, mondván, hogy vallásos

meggyőződésünket, mint legszentebb magánügyet, kölcsönösen tiszteletben kell tartanunk s törekednünk kell több igazság és több világosság után.

A szabadelvűségbe logikusan kapcsolódik bele a türelmesség kérdése. Ez már gyökeres revízióra szorul, mert kifelé egyoldalú alázatos tiszteletté, szinte mondhatnók bárgyú meghunyászkodássá, befelé pedig rosszindulatú közönnyé, elerőtlenítő semlegeséggé fajult. A türelem gyakran akadályozott meg minket, unitáriusokat abban, hogy igazságunk mellett nyíltan állást foglaljunk s gyakran feledtette el velünk, hogy *egy nagy szándék nem lehet semleges!* Hogy csak annak van jövője és élete, aki küzd. Szám-talan példával igazolható, hogy a türelem milyen felmérhetetlen kárt okozt nekünk. Ugy jártunk vele, mint a magyar nemzet a lovagiasságával. A magyar addig tetszelgett erényében, — mert a lovagisság kétségkívül magyar erény — amíg szemfüles népek nemcsak a lovát, de a földjét is kihúzták alóla. A vallási tolerancia történelmi hivatása az volt, hogy a keresztény felekezetek között a „pares” elvét megvalósítsa, az inkvizíciónak és vak türelmetlenségnek még az emlékét is kitörülje a keresztény lelkekből. Az unitarizmus minden áldozatot meghozott ezért a célért, ami dicséretes is, de közben nem vette észre, hogy a máglyatűzön egész élete megsemmisülhet. Az „actio catholica” és az „eclesia militans” korában, ha élni és harcolni akarunk, mindazért, ami szent az életünkben, fenntartás nélkül türelmet hirdetni, enyhén szólva: naivság vagy nagyképűség. Az unitárius lélek sohasem tud megszállott, vak fanatikus lenni, de

ha a kölcsönös tisztelet kötelező levén túl, közönybe vagy semlegességbe fásul, lelki kasztráltságot követel, amit sem az Isten, sem a történelem nem fog soha megbocsátani. A türelemnek meg van a maga erkölcsi határa, azontúl már a birkák sajátjává válik s az embernél vétek számba megy. Ezt a kissé kemény és emelt hangot megköveteli az a súlyos kötelességteljesítés, mely az új világ küszöbén az unitárius lelkes vállára hárul.

A közönynek ma nincs mentsvára, de nincs mentsvára a kényelmes szemlélődésnek sem, mert aki az élet üteméből kimarad, egy egész világot szalaszt el. A villámháborúk kora a vallásos élet mezején is gyors cselekvésre ösztönöz. A Keleten folyó keresztes háború máról-holnapra olyan problémákat vet fel s az egész háború olyan irányban indít el bennünket, olyan lehetőségeket tár elénk, amelyet kiaknázatlanul hagynunk a legnagyobb vétek. A Szentszék lázasan készül valamire. Sűrű diplomáciai tárgyalásai, misszionárius osztagai, amelyek a katolikus vallást viszik az előrenyomuló szövetséges hadak nyomában, arra engednek következtetni, hogy itt egy nagy terv készül, mely hivatva lesz kiküszörülni azt a csorbát, amelyet annak idején a nagy schizma idézett elő, s amelyet azóta sem feledtek el Rómában. Minket érintően pedig amint szakadozik a bolsevista vasfüggöny s magyar tudósvilágunk szabadabban nézhet Keletre, az őshazába, olyan tendenciózus cikkek jelennek meg, amelyek bizonyítani látszanak azt, hogy az ősmagyarok már bejövetelük előtt katolikusok voltak. Itt résen kell lennünk, mert hiszen az őshazában vég-

zendő kutatások minket nemcsak, mint magyarokat, de mint unitáriusokat is elsőrendűen érdekelnek. Minden adat, ami az ősmagyar vallásra fényt derít, becses érték lehet számunkra, mert eljöhet az idő s hitünk szerint nem késhet soká, amikor keresztény egy-Isten-hitünknek megtaláljuk az örök magyar alapját az ősmagyarok egy-Isten-hitében is. Amikor elháríthatjuk magunkról a rosszhiszemű vádat, mely szerint a mi unitárizmusunk a judeo-keresztény egy-Isten-hitnek lenne a folytatása. Célunk a magyarságunk és kereszténységünk tökéletes összhangbahozása. S ezt csak úgy érhetjük el, ha tudományos alapon bebizonyíthatjuk, hogy unitárizmusunk nem egyéb, mint ősi magyar vallásunk jézusi megtermékenyülésben és kiteljesedésben, nem egyéb, mint magyar kereszténység vagy evangéliumi magyarság; *a tiszta kereszténységnek s az örök magyar lelki értékeknek egy vallásos gondolatba, az unitárizmusba való kikristályosodása.* Dolgozatom bevezető soraiban tudatosan jellemeztem az unitárius lelkészt evangéliumi magyar embernek, mert már akkor fel akartam erre az új gondolatra hívni a közfigyelmet. Az evangéliumi magyarság nemzeti megfogalmazásban népi magyarság. Az unitárius lelkész egész magatartásában népi kell, hogy legyen, nem divatból, hanem abból a letagadhatatlanul nehéz, de fenséges tényből, hogy ő a „népegyház” fia és apostola.

Befejezésünkhöz közeledve, néhány szóban összegezzük az elmondottakat. Megállapítottuk, hogy az unitárius lelkész az az evangéliumi magyar ember, aki megtestesítője, élő hordozója az unitárius gondo-

latnak mind eszmei, mind intézményes vonatkozásban. Vallásának szellemében az új világ küszöbén áll, nem mint a paradicsomból kihullott, bukott angyal, hanem mint az élet mélységeiből fölfelé küzdő ember, ki, mint Istennek munkatársa, megértette a Mester parancsát: Légy tökéletes! A megváltással szemben hisz az emberi fejlődésben, mint isteni törvényben. Ez részben roppant felelősséget ró a vállára, részben örök szabadságharcossá avatja. Szabadságharcában egyformán támaszkodik hitére és tudására. Hite a Gondviselésben feltétlen, tiszta, gyermeki hit, tudása az idők kohójában kristályosodik ki, vallása a szív és ész szintézisében kialakuló elhihető és megélhető vallás. Szabadságharcához, az örök reformációhoz, az új világ küszöbén *az egyházi élet keretein belül*; a Biblia tudományos bűvárlására, szószéki szolgálatának korszerűsítésére, egyháztörténelmének célszerű megírására, magyarságismeretének művelésére, az *egyház keretén kívül*; szabadelvűségének, vallási türelmességének revíziójára s a keleti keresztes háborúból adódó lehetőségek maradéktalan kiaknázására, a koreszmékbe ágyazott népegyház krisztusi szolgálatára van elkötelezve.

Ime, egy csokornyai a teendőkből! S az unitárius lelkész az idők szavában Isten szavát hallja s mint a próféta egykoron megindult lélekkel bizonygatja: „Szólj Uram, szólj, mert jól hallja a te szolgád!”